

Interpretatie als identificatie: de keuze van de hermeneutische traditie

Henk de Vos*

Summary

In science at least two different types of questions are posed: Why-questions and What is-questions. The Covering-Law Model of explanation is a normative theory about answering Why-questions. One of the prescriptions of the model is to prefer deeper theories. This preference implies that scientists should search for new theories which make it possible to explain the successes and failures of existing theories. Because new and deeper theories can involve new interpretations, i.e. concept formation, it is wrong to confine interpretation (answering What is-questions) to identification.

However, identification is the very aim of the hermeneutic tradition. This is shown by analyzing the arguments of one of the classics of the hermeneutic tradition, Wilhelm Dilthey, and one of the more recent authors, Jürgen Habermas.

1. Inleiding

Als we de sociologie als een wetenschap zien, dan is de verklaring een van haar voornaamste doelen. Andere, daarmee én onderling samenhangende doelen zijn: groei van kennis, voorspelling en praktische toepassing.

Ook als verklaring als doel van de sociologie gezien wordt, blijkt het een probleem te zijn om het eens te worden over de vraag welke kenmerken een verklaring precies heeft. Gedeeltelijk komt dit probleem voort uit het feit dat vaak wordt nagelaten een scherp onderscheid te maken tussen: 1. de vraag wat mensen onder verklaring verstaan, en 2. de vraag wat in een wetenschap, in dit geval de sociologie, onder verklaring *moet* worden verstaan. Als men een antwoord op een van deze vragen een *theorie over verklaring* noemt, dan is een antwoord op de eerste vraag een *descriptieve* theorie en een antwoord op de tweede vraag een *normatieve* theorie. Een

* De auteur is verbonden aan de Vakgroep Algemene en Theoretische Sociologie aan het Sociologisch instituut van de Rijksuniversiteit Groningen.

descriptieve theorie is een stelsel van algemene uitspraken over aspecten van de empirische werkelijkheid, in dit geval de betekenissen die mensen aan de term verklaring geven. Een normatieve theorie over verklaring heeft tot taak aan te geven onder welke voorwaarden iets als wetenschappelijke verklaring mag gelden en bestaat dus tenminste uit een aantal *normen of regels*. Andere typen uitspraken zijn daar echter mee verbonden. Zo verschafft een normatieve theorie, meer of minder expliciet, een definitie van het begrip verklaring. Ook *logische* uitspraken maken er dus deel van uit. Bovendien kan een normatieve theorie, bij wijze van argumentatie, aangeven welke (wenselijke) effecten bereikt worden als de normen van de theorie opgevolgd worden. De theorie kan dus *empirische* uitspraken bevatten.

Om de hoofdvraag van dit artikel – de vraag naar het doel van de hermeneutische traditie – beter te kunnen beantwoorden, zal ik hier een uiterst beknopte samenvatting geven van de bekendste en meest uitgewerkte normatieve theorie over de verklaring: het zgn. ‘Covering-Law’-model (hierna: het CL-model).¹ Door vertegenwoordigers van de hermeneutische traditie is herhaaldelijk gewezen op de beperktheden van het CL-model, in het bijzonder als het om de toepassing ervan in de sociologie gaat, en is tevens de hermeneutische methode als *alternatief voor verklaring* aangeprezen.² Blijkens de steeds weer terugkerende misverstanden is over deze kwestie bij velen nog niet die mate van helderheid bereikt die mogelijk zou zijn. Zo is naar mijn mening een voorname oorzaak van verwarring dat te weinig wordt beseft dat in een wetenschap verschillende typen vragen gesteld worden. Een verklaring is een antwoord op een *Waarom-vraag*³ en het CL-model is dus ook slechts een theorie over de beantwoording van *Waarom-vragen*. Een vraag van een ander type, die bij het stellen van een *Waarom-vraag* geacht wordt – voor het moment – voldoende antwoord te zijn, is een *Wat is-vraag*. Een antwoord op een *Wat is-vraag* wordt hier een interpretatie genoemd. De hermeneutische traditie heeft zich toegespitst op de kwestie hoe *Wat is-vragen* moeten worden beantwoord,⁴ dus op een theorie over interpretatie. Het is echter onjuist te denken dat interpretatie een doelstelling is die in de plaats kan komen van verklaring. Interpretatie is geen alternatief, maar met een verklaring samenhangende operatie. Het zal blijken dat het bovendien van groot belang is om deze samenhang niet uit het oog te verliezen.

2. Het CL-model: een samenvatting

Voor de samenvatting die ik hier geef, zijn de drie vragen die elke normatieve theorie van verklaring moet kunnen beantwoorden, richtinggevend. Deze drie vragen zijn: 1. Wanneer is een verklaring adequaat?; 2. Wanneer is een verklaring beter dan een andere verklaring? en 3. Hoe hangt de verklaring samen met voorspelling en groei van kennis?⁵ De antwoorden die ik hier geef, zijn gebaseerd op: Popper, 1968 a en b, 1969, 1967, 1973, 1976; Hempel, 1965; Nagel, 1968. Dat vraag 3 hier een belangrijke plaats inneemt, is er de oorzaak van dat deze antwoorden meer overeenkomen met de Popper-versie van het CL-model dan met de Hempel-Oppenheim-Nagel-versie. Een uitvoeriger behandeling van het CL-model is opgenomen in De Vos, 1980, waarin ook wordt ingegaan op de kritiek die op het model is geleverd.

Vraag 1. Wanneer is een verklaring adequaat volgens het CL-model?

Antwoord. Als het explanandum bestaat uit een uitspraak die een gebeurtenis beschrijft (een singuliere uitspraak of eventueel een conjunctie van singuliere uitspraken), dan moet het explanans bestaan uit één of meer singuliere uitspraken of aanvangsvoorwaarden. Als het explanandum bestaat uit een beschrijving van een regelmatigheid (een wet of generalisatie of algemene uitspraak), dan worden de aanvangsvoorwaarden, die in dit geval niet singulier maar algemeen zijn, opgenomen in het explanandum. In beide gevallen moet het explanandum deduceerbaar zijn uit het explanans; alle uitspraken in het explanans moeten voor deze afleiding nodig zijn. De wetten in het explanans moeten universeel van vorm zijn en mogen alleen universele predikaten bevatten.⁶

Vraag 2. Wanneer dient een verklaring, volgens het CL-model, boven één of meer andere verklaringen te worden geprefereerd?

Antwoord. Van verklaringen van een en hetzelfde explanandum dienen die verklaringen te worden geprefereerd waarvan 1. de wetten in het explanans het hoogste informatiegehalte of de grootste diepte hebben, 2. de wetten (en eventueel de aanvangsvoorwaarden) in het explanans het beste zijn gecorroboereerd. Deze twee kenmerken hangen samen in die zin dat de mate van corroboratie groter kan zijn naarmate het informatiegehalte groter is. Een theorie is *dieper* dan een andere theorie als hij kan verklaren dat de andere theorie onder bepaalde voorwaarden opgaat en onder andere voorwaarden niet opgaat.⁷

Vraag 3. Hoe hangt verklaring samen met voorspelling en groei van kennis?

Antwoord. Verklaring is structureel identiek aan voorspelling voorzover het gaat om het nastreven van de theoretische doelstelling van de wetenschap. Verklaring is niet structureel identiek voorzover het gaat om voorspelling in de context van praktische toepassing. Groei van kennis is een noodzakelijke en voldoende voorwaarde voor het beter kunnen verklaren (in de zin van vraag 2) en voor het meer kunnen verklaren.

De in het CL-model opgenomen voorkeur voor diepere theorieën houdt voor de sociologie in dat verklaringen met individualistische theorieën in het explanans geprefereerd worden boven verklaringen die volstaan met collectivistische theorieën.

3. Interpretatie: de beantwoording van de Wat is-vragen

Een Wat is-vraag kan worden gekarakteriseerd als het aan de orde stellen van het probleem tot welke klasse of categorie, of type een bepaalde gebeurtenis of verschijnsel kan worden gerekend. Deze klasse kan met een naam zijn aangeduid of met een meer of minder uitvoerige beschrijving of opsomming van criteria. Naar gelang de aard van hetgeen waarover de vraag gesteld wordt, kunnen twee soorten Wat is-vragen worden onderscheiden. Als B in 'wat is B?' een aanwijzend voornaamwoord is (Wat is dit?), dan wordt *direct* verwezen naar iets wat extra-linguïstisch is, een waargenomen object of gebeurtenis. Ik noem dit een *deiktische* Wat is-vraag. Als B reeds een beschrijving is, dan wordt *indirect* naar een object of gebeurtenis verwezen en noem ik de vraag een *linguïstische* Wat is-vraag. In dit geval heeft reeds een categorisering plaatsgevonden, maar de vragsteller is er niet tevreden mee. Als B staat voor 'de verzameling stenen die Stonehenge wordt genoemd', is het betreffende object reeds gecategoriseerd (in dit geval in een klasse die één element telt), maar er is nog aanleiding voor de (linguïstische) vraag 'Wat is B?' Evenzo heeft er reeds een categorisering plaatsgevonden als een astronoom zich de vraag stelt 'Wat is een zwart gat?' Bij de beantwoording van een linguïstische Wat is-vraag kunnen dus tenminste twee niveaus van categorisering worden onderscheiden: een primitieve, 'voorlopige', karakterisering die op enigerlei wijze een aanvulling hierop is, of eventueel zelfs een correctie.⁸ Hiermee is overigens niet gezegd dat de beantwoording van een deiktische vraag altijd primitief en voorlopig is. Alleen als er een reden is om vervolgens een linguïstische

vraag te stellen, blijkt, althans voor de vragensteller, het antwoord primitief en niet afdoende te zijn. Ook is niet gezegd dat de beantwoording van een linguïstische vraag altijd afdoende is.

Een tweede onderscheid dat ik wil maken betreft de wijze van beantwoording van Wat is-vragen. Beantwoording kan inhouden dat B wordt ingedeeld in een bestaande, d.w.z. bij de vragensteller *bekende*, klasse of categorie. Dit type antwoord noem ik *identificatie*. Het is echter ook mogelijk dat B aanleiding is tot het vormen van een *nieuwe* categorie. Deze categorie bestaat dan in eerste instantie uit slechts één element, maar is in principe open, d.w.z. dat de antwoordgever zich nieuwe elementen kan voorstellen (B is niet als een unieke gebeurtenis gedefinieerd). Dit type antwoord noem ik *categorie- of begripsvorming*. Een proces dat veel door cognitieve psychologen werd bestudeerd – ‘concept attainment’ – (bijv.: Bruner, Goodnow en Austin, 1965), lijkt een combinatie te zijn van deze beide wijzen van beantwoording. Onderzoek naar ‘concept attainment’ houdt over het algemeen in dat aan een proefpersoon een bepaald object wordt getoond (bijv. een kaart met een bepaalde configuratie van figuren) met de mededeling dat dit object behoort tot een bepaalde categorie die eventueel met een naam wordt aangeduid. Vervolgens wordt de proefpersoon tot taak gesteld om te ontdekken door welke kenmerken deze categorie gevormd wordt, waarbij hem nieuwe objecten worden getoond waarvan hij moet raden of ze wel of niet tot de categorie behoren. Het verschil met identificatie is dat de categorie niet bekend is (maar ook niet geheel onbekend, want er wordt één element getoond). Het verschil met categorievorming is dat wordt aangekondigd dat een nieuwe categorie gevormd moet worden. Vergeleken met ‘concept-attainment’ ontstaat categorievorming spontaan.

Van deze drie wijzen van beantwoording van Wat is-vragen kan identificatie waarschijnlijk als kenmerkend worden beschouwd voor *volwassenen*. De gemiddelde volwassene beschikt over een groot repertoire van categorieën en zal, als hij zich, impliciet of expliciet, Wat is-vragen stelt, vrijwel altijd aan dit repertoire voldoende hebben. De ‘concept-attainment’ is kenmerkend voor *kinderen*, vooral voor jongere kinderen die hun eerste taal leren. De categorievorming is van de drie wijzen van beantwoording de meest ‘zeldzame’. Het lijkt kenmerkend te zijn voor de *wetenschap*, de *kunst* en de *reclame*.⁹ Hier vindt vorming van nieuwe categorieën plaats (‘zwart gat’, ‘quark’, ‘Dada’ etc.), zonder dat overigens voor elke nieuwe categorie een volstrekt nieuwe benaming wordt gecreëerd. Zo is de benaming ‘zwart gat’ niet nieuw; niettemin wordt er door een astronoom een nieuwe categorie mee aangeduid.

Als algemene aanduiding voor een antwoord of een beantwoording van een Wat is-vraag wil ik hier de term interpretatie gebruiken.¹⁰ Veronderstellende dat in een wetenschap zowel Waarom-vragen als Wat is-vragen worden gesteld, moeten we dus in elke (empirische) wetenschap verklaringen én interpretaties aantreffen. Ik heb reeds opgemerkt dat met het stellen van een Waarom-vraag wordt verondersteld dat een Wat is-vraag voor het ogenblik bevredigend is beantwoord. Als gevraagd wordt naar een verklaring of als een verklaring wordt aangeboden, heeft dus altijd reeds een interpretatie plaatsgevonden.

Als we ons nu afvragen wat de hermeneutische traditie precies nastreeft, dan zullen we niet alleen kunnen vaststellen dat hier interpretatie als 'eigenlijke' en 'alternatieve' doelstelling wordt gezien, maar dat bovendien een opmerkelijke voorkeur bestaat voor één type interpretatie, namelijk identificatie. De onderhavige traditie is er op uit om waargenomen objecten en gebeurtenissen zoveel als mogelijk onder te brengen bij bestaande en bekende categorieën. Het oude dictum 'verklaring is reductie tot het bekende' is in deze traditie bewaard gebleven, terwijl het juist uit het CL-model succesvol is geëlimineerd.^{11, 12}

4. De hermeneutische traditie

In deze traditie lijkt Dilthey nog steeds een centrale plaats in te nemen. Zo begint bijv. Apel zijn geschiedenis van het begrip 'Verstehen' met op te merken dat de filosofie in het begrip geïnteresseerd is 'wie er vor allem von Dilthey zum Grundbegriff der geisteswissenschaftlichen Erkenntnis erhoben und dem naturwissenschaftlichen "Erklären" entgegengesetzt wurde' (Apel, 1955:143). Ik zal daarom aan het werk van Dilthey de meeste aandacht besteden. Ook ga ik echter in op een recentere auteur die binnen deze traditie geplaatst kan worden, te weten: Habermas.¹³

In Dilthey's eerste belangrijke werk, de 'Einleitung in die Geisteswissenschaften', treffen we een interessante beschouwing aan over de doelstelling van de geesteswetenschappen.¹⁴ Hij betoogt hier dat de maatschappij te complex is om door de menselijke geest volledig te kunnen worden begrepen, maar wel het resultaat is van het denken en handelen van met elkaar in wisselwerking staande individuen. De kennis die mensen en dus ook de wetenschap van de maatschappij kunnen hebben, berust er volgens Dilthey op dat mensen zichzelf, hun gedachten, gevoelens en motivaties, kennen en dat zij deel zijn van de maatschappij, samen met anderen die dezelfde gedachten, gevoelens en motivaties hebben. Ik zal Dilthey zelf een ogenblik aan het woord laten:

'So findet das Individuum sich in ihm (de maatschappij-dV) vor, als ein Element, mit anderen Elementen in Wechselwirkung. Es hat dies Ganze nicht gebaut, in das es hineingeboren ist. Es kennt von den Gesetzen, in denen hier Individuen aufeinander wirken, nur wenige und unbestimmt gefasste. Wohl sind es dieselben Vorgänge, die in ihm, vermöge innerer Wahrnehmung, ihrem ganzen Gehalt nach bewusst sind, und welche ausser ihm diesen Ganze gebaut haben; aber ihre Verwickelung ist so gross, die Bedingungen der Natur, unter denen sie auftreten, sind so mannigfaltig, die Mittel der Messung und des Versuchs sind so eng begrenzt, dass die Erkenntnis dieses Baues der Gesellschaft durch kaum überwindlich erscheinende Schwierigkeiten aufgehalten worden ist... Die Tatbestände in der Gesellschaft sind uns von innen verständlich, wir können sie in uns, auf Grund der Wahrnehmung unserer eigenen Zustände, bis auf einen gewissen Punkt nachbilden... Die Gesellschaft ist unsere Welt. Das Spiel der Wechselwirkungen in ihr erleben wir mit, ..., da wir in uns selber von innen, ..., die Zustände und Kräfte gewahren, aus denen ihr System sich aufbaut...' (Dilthey, 1923:36f.).

De complexiteit van de maatschappij maakt het onmogelijk

'aus der menschlichen Natur, wie wir sie heute kennen, die Zustände früherer Zeiten direkt abzuleiten oder die heutigen Zustände aus einem allgemeinen Typus der menschlichen Natur zu folgern. Und doch wird das alles mehr als aufgewogen durch die Tatsache, dass ich selber, der ich mich von innen erlebe und kenne, ein Bestandteil dieses gesellschaftlichen Körpers bin, und dass die anderen Bestandteile mir gleichartig und sonach für mich ebenfalls in ihrem Inneren auffassbar sind. Ich verstehe das Leben der Gesellschaft' (ibid.:37).

Uit deze citaten blijkt al dat het er in de geesteswetenschappen à la Dilthey niet om kan gaan te verklaren en te streven naar diepere theorieën. De doelstelling van deze wetenschap is veeleer om wat men reeds van zichzelf weet te *herkennen* in anderen en in de complexe maatschappelijke toestanden en gebeurtenissen. De achterliggende veronderstelling is dat mensen dat wat ze, eventueel in samen- of wisselwerking met andere, verwante organismen creëren, ook kunnen begrijpen, omdat ze kennis van zichzelf hebben.¹⁵

Dilthey moet hier dezelfde 'compositieve' of synthetische methode voor ogen hebben gehad die we bij Hobbes kunnen aantreffen en die door bijv. Hayek en Homans nieuw leven werd ingeblazen (zie in dit verband ook De Vos, 1980). Terwijl de laatstgenoemde twee auteurs echter de psychologie als *verklarende* wetenschap als toeleveraar zien van de kennis van 'de menselijke natuur', is Dilthey van mening dat hiervoor een psychologie nodig is die hij '*beschrijvend*' noemt. Deze psychologie bestaat z.i. niet en zou moeten worden gecreëerd; hij wil daar zelf een begin mee maken.¹⁶ Ik wil hier niet proberen zijn pogingen in die richting samen te vatten; zijn betoog is op verschillende plaatsen onduidelijk en ambivalent. Eén aspect van de beschrijvende psychologie lijkt echter duidelijk en niet voor verschillende

uitleg vatbaar: Dilthey schrijft deze wetenschap het vermogen toe om 'directe', 'innerlijke', waarnemingen te verrichten, d.w.z. waarnemingen die niet door andere waarnemingen gecorrigeerd kunnen worden. Dat wat zich afspeelt tussen de verschillende elementen daarvan, is volgens Dilthey direct waarneembaar. We zullen deze samenhang weliswaar niet op elk gewenst moment in zijn volle omvang kunnen aanschouwen, maar omdat dezelfde elementen en hun verbindingen steeds opnieuw in ons bewustzijn terugkeren, kunnen we hem op den duur in alle helderheid voor ons zien (Dilthey, 1924a: 171). De kennis die de beschrijvende psychologie zo verwerft is volgens Dilthey niet hypothetisch, maar zeker en oncorrigeerbaar.¹⁷ Niettemin, en daarmee verweekt hij zich in tegenspraken, betoogt hij dat de beschrijvende psychologie zijn waarnemingen moet uitbreiden tot de waarneming (het 'Verstehen') van andere personen en van de zgn. objectieve produkten van de menselijke geest (taal, mythen, literatuur, kunst, religie, moraal, recht, organisaties) (ibid.: 180 en 198ff.). Waarom deze uitbreiding tot het 'Verstehen' als de zgn. innerlijke waarneming ('Erlebnis') reeds tot zekere kennis leidt?

Ik zal niet uitvoeriger op deze en andere ambivalenties ingaan, maar me ertoe beperken op twee vragen een antwoord te vinden. In de eerste plaats is de vraag aan de orde of het 'Verstehen', dat dus samen met de 'Erlebnis' de zekere basis moet opleveren waarop de geesteswetenschappen opgebouwd kunnen worden, kan worden opgevat als identificatie. In de tweede plaats is van belang hoe Dilthey de verhouding ziet tussen 'Verstehen' en verklaren. Voor de verklarende psychologie laat hij wel een plaats over. Wat is dan de taak ervan in relatie tot de beschrijvende psychologie? Dilthey definieert het 'Verstehen' als 'den Vorgang, in welchem wir aus Zeichen, die von aussen sinnlich gegeben sind, ein Inneres erkennen' (Dilthey, 1924b: 318). Wat het 'Verstehen' van medemensen betreft, maakt Dilthey niet duidelijk wat dit in het algemeen kan toevoegen aan de kennis die reeds door middel van de 'Erlebnis' is verkregen. Het 'Verstehen' blijkt hij in dit geval te zien als een soort analogieredenering:

Die Mängel dieses Vorgangs sind dadurch bedingt, dass wir nur durch Übertragung unseres eignen Seelenlebens ihn vollziehen. Dasjenige an einem fremden Seelenleben, was von diesem eignen Innern nicht bloss quantitativ abweicht oder durch Abwesenheit von etwas, das im eignen Innern vorhanden ist, sich unterscheidet, kann von uns schlechterdings nicht positiv ergänzt werden. Wir können in solchem Fall sagen, dass uns ein Fremdes hinzutritt, wir sind aber nicht imstande zu sagen, was dieses sei' (Dilthey, 1924a: 198f. Zie ook: 1924c: 249).

Het lijkt duidelijk dat hier op niets anders gedoeld wordt dan op identifica-

tie. Iemand heeft een reservoir aan kennis van zijn eigen innerlijke toestanden en processen, neemt door anderen gegeven tekens waar en *herkent* de innerlijke toestanden en processen waarvan deze tekens een uitdrukking zijn. In het geval dat herkenning niet mogelijk blijkt, wordt slechts geconstateerd dat er iets vreemds aan de hand is. Beantwoording van een Wat is-vraag blijft dan uit.

In zijn vroegere werk legt Dilthey veel nadruk op dit 'Verstehen' van door andere personen gegeven tekens. In dat verband is hem door verschillende auteurs 'psychologisme' verweten: de gedachte dat het 'Verstehen' mogelijk zou zijn, of bestudeerd zou kunnen worden, zonder rekening te houden met de sociale context.¹⁸ In zijn latere werk, naar het schijnt nadat hij Hegel heeft bestudeerd, besteedt Dilthey meer aandacht aan het 'Verstehen' van de eerder genoemde objectieve produkten van de menselijke geest als verschafter van de grondslag van de geesteswetenschappen. Zoals hierboven reeds gebleken is, ontbreekt dit 'Verstehen' van objectieve produkten in het vroegere werk niet. De enige reden om de door 'Erlebnis' verworven kennis hiermee uit te breiden, is daar echter uitsluitend de overweging dat het 'gegenständlich gewordenes psychisches Leben' (Dilthey, 1924a: 199) het voordeel heeft dat het niet aan voortdurende verandering onderhevig is met de processen en toestanden die we door middel van innerlijke waarneming, of van het 'Verstehen' van de tekens van andere personen (gesproken taal of gebaren), ervaren.¹⁹ Later komen daar echter andere redenen bij. Naar het mij toelijkt zijn dat er drie.

Wat de eerste reden betreft, is het van belang op te merken dat Dilthey bij het 'Verstehen' van tekens van andere personen moet hebben gedacht aan een altijd reeds bestaande, biologisch bepaalde, mate van overeenkomst tussen cognitieve, intellectuele, emotionele en motivationele toestanden en processen van verschillende individuen. Op basis hiervan zou dan identificatie mogelijk zijn.²⁰ Latere betogen kunnen echter zo worden opgevat dat geconstateerd wordt dat het bij deze biologische overeenkomsten niet blijft. Op basis van de reeds bestaande overeenkomsten tussen individuen vinden wisselwerkingen plaats die een nieuwe 'sfeer' van overeenkomsten teweegbrengen, niet een aangeboren, maar een *verworven* gemeenschappelijkheid. Dilthey noemt dit de sfeer van de 'objectieve geest' en denkt zoals gezegd aan taal, literatuur, moraal, organisatievormen, recht etc. (zie ook: Dilthey, 1927a: 119, 150-151 en 208ff).²¹ Hoewel dit alles zeer impliciet blijft, lijkt het waarschijnlijk dat hij voor ogen heeft gehad dat in vrijwel alle gevallen waarin 'Verstehen' relevant is voor de grondslag van de geesteswetenschappen, de gemeenschappelijkheid deels aangeboren en deels verworven is. Het inzicht dat de gemeenschappelijk-

heid ook verworven is en dus ook een *sociale* oorsprong heeft, lijkt één van Dilthey's redenen te zijn geweest om meer aandacht te besteden aan het 'Verstehen' van de objectieve produkten van de menselijke geest.²²

De tweede reden die Dilthey lijkt te hebben gehad, is dat hij in het 'Verstehen' van deze objectieve produkten, meer dan in dat van tekens van andere personen, meende de vereiste zekerheid en oncorrigeerbaarheid te kunnen aantreffen. Zo is hij bijv. van mening dat 'in der Sprache allein das menschliche Innere seinen vollständigen, erschöpfenden und objektiv verständlichen Ausdruck findet' (Dilthey, 1924b: 319). We kunnen ons vergissen in het 'Verstehen' van de tekens die andere personen ons geven, bijv. in het geval waarin zij hun ware innerlijk verborgen willen houden, maar, zo leren we vervolgens: 'das Werk eines grossen Dichters oder Entdeckers, eines religiösen Genius oder eines echten Philosophen kann immer nur der wahre Ausdruck seines Seelenlebens sein; in dieser von Lüge erfüllten menschlichen Gesellschaft ist ein solches Werk immer wahr...' (ibid.: 320). Blijkbaar zijn er bepaalde objectieve produkten die met dezelfde absolute zekerheid begrepen kunnen worden als de eigen innerlijke processen en toestanden. Op het probleem hoe zou kunnen worden vastgesteld wanneer een produkt 'groot' of 'geniaal' of 'echt' genoeg is, ga ik hier niet in.

De derde en wellicht voor hem zelf de belangrijkste reden die we bij Dilthey aantreffen, behelst dat in objectieve produkten niet slechts de psychische processen en toestanden van de auteur of de maker worden uitgedrukt. Het 'Verstehen' van het recht of van de literatuur is, zo betoogt Dilthey, méér dan het achterhalen van het innerlijk van de maker. 'Das Verstehen dieses Geistes (van het recht-dV) ist nicht psychologische Erkenntnis. Es ist der Rückgang auf ein geistiges Gebilde von einer ihm eigenen Struktur und Gesetzmässigkeit' (Dilthey, 1927a: 85). Evenzo zijn wat in de literatuur wordt uitgedrukt 'nicht die innere Vorgänge in dem Dichter, sondern ein in diesen geschaffene, aber von ihnen ablösbarer Zusammenhang' (ibid.). Elders verwijst hij naar de regel dat het mogelijk is, en nagestreefd moet worden, om een auteur beter te begrijpen dan hij zichzelf begrepen heeft. Deze mogelijkheid bestaat als in het werk een samenhang is die de auteur zich bij het schrijven niet bewust was (Dilthey, 1924b: 335). Waar Dilthey hierop wijst is het onderscheid tussen *ideeën* en *denkprocessen*. Een idee is het objectieve produkt van een denkproces en is méér dan dat proces, in die zin dat een idee een oneindig aantal logische implicaties kan hebben, waarvan slechts een gering aantal door de auteur bewust gemaakt werd. Ook kunnen tussen de verschillende ideeën van een auteur logische relaties bestaan die niet als psychologische relaties in het denken van de auteur aanwezig waren.²³

Kunnen we nu, om op de eerder gestelde vraag terug te komen, zeggen, dat ook wat Dilthey verstaat onder het 'Verstehen' van objectieve producten, niets anders is dan identificatie? Afgaand op wat hij hier zelf te berde brengt, moet deze vraag bevestigend beantwoord worden. Hij ziet de objectieve producten als iets wat aan vele individuen gemeenschappelijk is en wat als gevolg van deze gemeenschappelijkheid, begrepen kan worden.

'Aus dieser Welt des objektiven Geistes empfängt von der ersten Kindheit ab unser Selbst seine Nahrung. Sie ist auch das Medium, in welchem sich das Verständnis anderer Personen und ihrer Lebensäußerungen vollzieht. Denn alles worin sich der Geist objektiviert hat, enthält ein dem Ich und Du Gemeinsames in sich' (Dilthey, 1927b: 208).

Ook hier wordt het 'Verstehen' gezien als een analogieredenering:

'Suchen wir für das... Verstehen eine logische Konstruktion, so wird aus der Gemeinsamkeit, in der ein Zusammenhang von Ausdruck gegeben ist, dieser Zusammenhang in einem einzelnen Fall erschlossen; von der Lebensäußerung wird vermittels dieser Gemeinsamkeit prädiiziert, dass sie der Ausdruck eines Geistigen sei. Es liegt also ein Schluss der Analogie vor, in welchem vom Subjekt vermittels der in der Gemeinsamkeit enthaltenen begrenzten Reihe von Fällen mit Wahrscheinlichkeit das Prädikat ausgesagt wird' (ibid.: 210).

We mogen concluderen dat het 'verstehen' ook hier gelijk is aan identificatie. Er is mij slechts één plaats in Dilthey's werk bekend waar hij enigszins uitvoerig ingaat op die gevallen waarin identificatie *niet lukt*. Er is dan, zo betoogt hij, een *hogere vorm* van het 'Verstehen' nodig (ibid.: 210-3). In deze hogere vorm ruimt hij plaats in voor 'nieuwe' waarnemingen, maar hij slaagt er tegelijk in om het identificatiekarakter van het 'Verstehen' te behouden. 'Nieuwe' waarnemingen in het sociale verkeer zijn mogelijk, maar alleen als variaties van het bekende. Dilthey ziet het als een hogere vorm van het 'Verstehen' als met twee variatiemogelijkheden rekening wordt gehouden: 1. kwantitatieve verschillen: individuen hebben dezelfde eigenschappen, maar in verschillende intensiteit (Dilthey noemt dit 'das inere Prinzip der Individuation'); 2. verschillen in de omgeving: individuen met dezelfde disposities kunnen in verschillende omgevingen tot verschillende handelingen komen ('das äussere Prinzip der Individuation').²⁴ In beide gevallen berust het 'Verstehen' echter op een gemeenschappelijkheid met het innerlijke van de waarnemer. Het eerste geval doet zich voor als de cognitieve structuur van de waarnemer categorieën bevat waarvan de elementen onderling, tenminste ordinaal, geordend zijn op een schaal die geen begin- en/of eindpunt heeft. Een dergelijke categorie zou bijv. kunnen zijn: vaardigheid in het uit het hoofd rekenen. Een waarnemer kan geconfronteerd worden met een zgn. rekenwonder, die een vaardigheid in het

hoofdrekenen ten toon spreidt die ver uitgaat boven datgene waarmee de waarnemer vertrouwd is. Niettemin kan hij dit 'wonder' identificeren door het te plaatsen op het verlengde van een schaal die reeds van zijn cognitieve structuur deel uitmaakte. Als hij dit doet, is dat een voorbeeld van Dilthey's hogere vorm van 'Verstehen'. Het tweede geval kunnen we zien als een bewijs voor het feit dat Dilthey het inzicht heeft gehad dat het kennis hebben van iemands motivaties onvoldoende basis is om zijn handelingen of 'Lebensäußerungen' te voorspellen. Omgekeerd is waarneming van een bepaalde handeling onvoldoende basis voor de conclusie dat een bepaalde motivatie aanwezig is. Als een kind een hem aangeboden aardbeienijsje afslaat, is dat moeilijk te 'verstehen', behalve als we weten dat het net een liter aardbeienijs verorberd heeft. Een aanvankelijk 'vreemde' gedraging wordt geïdentificeerd als voortkomend uit een combinatie van een motivatie die ons vertrouwd is én de relevante situationele of omgevingskenmerken. Dilthey is overigens zelf ook vrij expliciet in het vasthouden aan het identificatiekarakter. Met betrekking tot deze hogere vormen van het 'Verstehen' merkt hij op: 'Wir verstehen aber die Individuen vermöge ihrer Verwandtschaft untereinander, der Gemeinsamkeiten in ihnen.'

De tweede vraag die ik heb aangekondigd aan de orde te zullen stellen, betreft de verhouding tussen het 'Verstehen' en het verklaren. Zoals gezegd, legt Dilthey aanvankelijk sterke nadruk op de noodzaak een beschrijvende psychologie op te bouwen, die radicaal afwijkt van de verklarende psychologie. Deze beschrijvende psychologie moet een minimaal hypothetische beschrijving verschaffen van wat door middel van innerlijke waarneming en het 'Verstehen' wordt waargenomen. Dilthey verwacht dat deze beschrijving resulteert in een 'structurele samenhang' waarin alle aspecten van 'het menselijk zieleven', cognities, emoties en motivaties, een plaats kan worden toegewezen. Wat is nu, gegeven dat deze structurele samenhang tot stand komt of gekomen is, nog de taak van de verklarende psychologie? Wat het antwoord op deze vraag betreft kan ik de analyse en kritiek van Ebbinghaus, waarnaar ik reeds verwees (zie noot 16), niet verbeteren. Ebbinghaus wijst erop dat de verhouding tussen de beschrijvende en de verklarende psychologie in Dilthey's betoog een zeer onduidelijke kwestie blijft. Enerzijds treffen we opmerkingen aan die inhouden dat de beschrijvende psychologie 'ein festes deskriptives Gerüst, eine bestimmte Terminologie' (Dilthey, 1924a: 153) is, een middel om de 'mate van plausibiliteit' van de hypothesen van de verklarende psychologie vast te stellen (ibid.: 175). Hier wordt het streven naar een verklaring intact gelaten, hoewel het moet berusten op een oncorrigeerbare grondslag: de identificaties van de beschrijvende psychologie kunnen niet door de resultaten van de

verklarende psychologie worden gecorrigeerd.²⁵ Anderzijds echter velt Dilthey over de verklarende psychologie een vernietigend oordeel. Hij is van mening dat het verklarende denken ten onrechte van de natuurwetenschappen tot de geesteswetenschappen is uitgebreid (ibid.: 195f) en dat het streven naar verklaring in niets anders resulteert dan in een steeds groter wordende hoeveelheid concurrerende hypothesen, waartussen principieel niet een beslissing mogelijk is (ibid.: 167f). Men zou kunnen denken dat Dilthey gelooft dat deze kwalen wel worden opgeheven als men maar zou voortbouwen op de grondslag van de beschrijvende psychologie. Verklaring kan dan echter niet meer opleveren dan *bevestigingen* van wat innerlijke waarneming en 'Verstehen' hebben voortgebracht. Wat hebben we echter aan een verklarende psychologie, zo vraagt Ebbinghaus zich af, als ons reeds, met absolute zekerheid, de volledige samenhang van het menselijk zieleven duidelijk is geworden? (Ebbinghaus, 1896: 172).

Ik wil deze behandeling van Dilthey's 'Verstehen' besluiten met erop te wijzen dat er in Dilthey's werk ook opmerkingen kunnen worden aangetroffen die niet of moeilijk in het beeld te passen zijn dat hierboven werd gegeven. Zo besluit hij zijn inaugurele rede in Bazel in 1867 (maar dat is 27 jaar eerder dan de 'Ideen über eine beschreibende und zerliedernde Psychologie') dat het zaak is om een empirische wetenschap van de menselijke geest te grondvesten die tot taak heeft om 'die Gesetze, welche die gesellschaftlichen, intellektuellen, moralistischen Erscheinungen beherrschen, zu erkennen'. (Dilthey, 1924d: 27). Voor het praktisch ingrijpen in de maatschappij, bijv. in de sfeer van opvoeding en recht, kan de filosofie slechts van nut zijn, zo wordt daar betoogd, 'soweit sie das Innere des Menschen aufschliesst, soweit sie lehrt, anstatt mit keck versuchender Hand plötzlich in die innere Entwicklung des Menschen einzugreifen, welche uns heilig sein soll²⁶, in der moralistischen Welt tätig zu sein nach klarer Erkenntnis ihres grossen gesetzlichen Zusammenhangs' (ibid.).²⁷ Bij deze, en de vele andere opmerkingen in dezelfde geest, moeten we echter rekening houden met wat Dilthey onder het begrip wet verstaat. Na aanvankelijk dit begrip ten aanzien van de natuur- en geesteswetenschappen ongedifferentieerd gebruikt te hebben (Ermarth, 1978: 304ff.), maakt hij al spoedig een scherp onderscheid. Het wetsbegrip van de natuurwetenschappen vat hij op als 'het denkmiddel van het *causa aequat effectum*' (Dilthey, 1924a: 194), het vaststellen van 'Gleichungen zwischen Ursachen und Effekten', of 'Kausalgleichungen' (ibid.: 195). De verklarende psychologie zou ook, meent Dilthey, met dit wetsbegrip werken. Het lijkt mij dat Ebbinghaus exact registreert wat Dilthey onder de 'Kausalgleichung' verstaat. Zijns inziens

houdt deze constatering in dat het effect naar zijn aard eigenlijk *niets anders is* als de oorzaak; oorzaak en effect zijn kwantitatief en kwalitatief aan elkaar gelijk. Daarmee zou het verwonderlijke van het feit dat een effect uit een oorzaak 'voortkomt', zijn opgeheven. Door te laten zien dat het effect niets anders is dan de oorzaak, wordt het 'proces' begrijpelijk en doorzichtig (Ebbinghaus, 1896: 184). Ebbinghaus wijst erop dat de fysica enige grond verschaft voor dit wetsbegrip (of causaliteitsbegrip). Dilthey zou bijv. gedacht kunnen hebben aan de verklaring van de beweging van een zuiger (effect) uit de verwarming van een gas (oorzaak). De verklaring bestaat er uit dat twee ogenschijnlijk kwantitatief en kwalitatief verschillende gebeurtenissen 'warmte' en 'beweging' worden teruggebracht tot twee kwantitatief en kwalitatief aan elkaar gelijke gebeurtenissen (de beweging of energie van de gasdeeltjes 'is gelijk aan' de beweging of energie van de zuiger) (ibid.: 184f.).²⁸ Het is zeer opmerkelijk dat dit verklaringsmodel nauw aanleunt tegen het idee van het 'Verstehen' als identificatie. In beide gevallen gaat het erom iets wat oorspronkelijk vreemd is, terug te brengen tot het reeds bekende.

Dilthey is nu van mening dat 'Kausalgleichungen' in de geesteswetenschappen niet mogelijk zijn: 'Wir können nicht in Kausalgleichungen, welche erfahrungsmässig begründet wären, voranschreiten; der Ursacheninbegriff, den die innere Wahrnehmung wirklich findet, kehrt nicht einfach in dem Effekt wieder' (Dilthey, 1924a: 196). Dit wordt elders zo toegelicht dat cognities ('Vorstellungen') geen voldoende oorzaak zijn (in de zin van de 'Kausalgleichung') van emoties en dat emoties geen voldoende oorzaak zijn (idem.) van motivaties ('Willensprozesse') (ibid.: 212f.). In de innerlijke waarneming ('Erlebnis') worden deze psychische elementen als gescheiden eenheden ervaren en deze ervaring is een absoluut gegeven. Als Dilthey spreekt over 'wetten' in de geesteswetenschappen en in de beschrijvende psychologie, mogen we dus aannemen dat hij niet doelt op wetten zoals hij die in de natuurwetenschappen meent waar te nemen. Waar hij wél op doelt is moeilijk vast te stellen. In zijn latere werk wordt ook nauwelijks meer over wetten gesproken, maar over 'Wirkungszusammenhänge', die blijkbaar in de produkten van het menselijk zieleven liggen besloten. Het schijnt dat hem een soort theologische interpretatie van maatschappijen, culturen en epochen voor ogen heeft gestaan (Dilthey, 1927a: 152-188). Van een verklarende doelstelling valt hier eigenlijk niets te bespeuren.²⁹

Tenslotte wil ik wijzen op een passage uit Dilthey's manuscripten die in de *Gesammelte Schriften* aan 'Die Entstehung der Hermeneutik' zijn toegevoegd.

'Schon jeder einzelne seelische Zustand wird von uns nur verstanden von den äusseren Reizen aus, die ihn hervorriefen. Ich verstehe den Hass von dem schädlichen Eingriff in ein Leben. Ohne diesen Bezug wären Leidenschaften von mir gar nicht vorstellbar. So ist das Milieu für das Verständnis unentbehrlich. Aufs höchste getrieben, ist Verstehen so nicht vom Erklären unterschieden, sofern ein solches auf diesem Gebiete möglich ist. Und das Erklären hat wieder die Vollendung des Verstehens zu seiner Voraussetzung' (Dilthey, 1924b:334).

Het eerste gedeelte van deze passage kan begrepen worden in het licht van wat eerder gezegd werd over de zgn. hogere vorm van het 'Verstehen'. De laatste twee zinnen zijn weliswaar niet goed te begrijpen zonder toelichting met betrekking tot het begrip verklaring, maar doen sterk denken aan *Webers* poging om 'Verstehen' en verklaren te combineren.³⁰

Samenvattend constateer ik dat het lezen van het werk van Dilthey als overheersende indruk achterlaat dat identificatie de doelstelling is van de geesteswetenschappen waarvoor Dilthey de grondslag wilde leggen.

Van de recentere pleidooien voor het 'Verstehen' uit de hermeneutische hoek, wil ik me hier tot dat van Habermas beperken. Ik wil daarmee niet beweren dat Habermas' opvatting representatief is voor de tegenwoordige hermeneutische visie op de sociale wetenschappen. Mijn bedoeling is bescheidener: laten zien dat Dilthey's beperking tot identificatie ook nu nog bij een bekende auteur als Habermas kan worden aangetroffen. Overigens zijn mij geen bijdragen van hermeneutici bekend, waarin betoogd wordt dat interpretatie *niet* tot identificatie zou moeten worden beperkt.

Ook Habermas is van mening dat het 'Verstehen' de centrale doelstelling moet zijn van de sociale wetenschappen. Voorzover in deze wetenschappen 'empirisch-analytisch' te werk wordt gegaan, is dit slechts een noodsprong, die onvermijdelijk is in die gevallen waarin een hermeneutische interpretatie niet mogelijk blijkt. Bovendien is deze noodsprong idealiter maar tijdelijk: het is de taak van de 'kritiek' om datgene wat voor het ogenblik 'slechts' verklaard kan worden (en daarmee geobjectiveerd) in een daad van 'zelfreflectie' of 'kritische herinnering' terug te brengen tot dat wat door het subject zélf voortgebracht werd (en dus kan worden begrepen), maar de schijn van zelfstandigheid had aangenomen (Habermas, 1968:348, 362f.).

Het is naar mijn mening geen overdrijving te zeggen dat de nieuwere hermeneutiek, waarvan Habermas een vooraanstaande representant is, zo mogelijk nog radicaler is dan Dilthey in het beperken van de doelstelling van de wetenschap tot identificatie. Wat de *empirisch-analytische* wetenschappen betreft, blijkt dat Habermas als hij deze wetenschappen wil karakteriseren niet het streven naar uitbreiding of verdieping van kennis voorop stelt, maar de 'eliminering van twijfel', het herstellen van een 'geroutineer-

de omgang' met de natuur (ibid.:220).³¹ Hoewel het er niet aan gelijk is, komt deze doelstelling sterk overeen met het streven naar identificatie. (Het is er niet aan gelijk, omdat twijfel geëlimineerd kán worden door *correctie* van bestaande kennis.) Volgens Bubner is het zelfs zo dat álle cognitie, ook de wetenschappelijke, kan worden 'afgeleid' uit de 'elementaire' processen van het begrijpen, die er uit bestaan dat *in het vreemde het vertrouwde wordt ontdekt*. De hermeneutiek wordt hier gezien als het 'fundament' van alle kennisverwerving, incl. de empirisch-analytische.³² Identificatie is blijkbaar het enige mogelijke antwoord op Wat is-vragen en verklaringzoekende Waarom-vragen verdwijnen alsnog uit het gezichtsveld.

Dat ook de doelstelling van Habermas' *hermeneutische wetenschap* in engere zin³³ gelijk is aan identificatie, ligt na het voorgaande voor de hand. Het blijkt in deze wetenschappen om interpretatie te gaan, om de beantwoording van Wat is-vragen met betrekking tot vreemde, onbegrijpelijke 'Lebensáusserungen'. In Habermas' *Erkenntnis und Interesse* lezen we reeds dat het resultaat van deze interpretatie moet zijn de mogelijkheid van intersubjectieve communicatie *in de omgangstaal* te verzekeren (Habermas, 1968:221). Later blijkt dat hij daarmee doelt op een omgangstaal waarin *niet geobjectiveerd* wordt. Een uiting is blijkbaar slechts interpreteerbaar als 'spreker' en 'toehoorder' in direct persoonlijk contact met elkaar staan (Habermas, 1973:173). Als een uiting vreemd is, moet hij dus tot deze sfeer van het directe contact worden teruggebracht, d.w.z. niet 'zintuigelijk', maar 'communicatief' worden ervaren (ibid.). Dit betekent dat Habermas aan interpretatie nog niet eens de eis stelt dat een uiting in een reeds bestaande categorie wordt ingedeeld. Een beschrijving in 'proposities' (ibid.) is reeds objectiverend. Alleen een beschrijving *in de context van een direct contact* (een zg. *vertellende* beschrijving, ibid.) is als resultaat van een interpretatie toelaatbaar. Dit is identificatie in zijn meest radicale vorm, althans naar de intentie. Het bekende waartoe het vreemde moet worden teruggebracht, moet zó vertrouwd zijn dat het nog niet eens buiten de sfeer van het directe, persoonlijke contact kan worden beschreven.³⁴ Ik voeg er aan toe: naar de intentie, omdat ik mij een beschrijving, ook al is die 'vertellend', waarin niet geobjectiveerd wordt, niet voor kan stellen (zie hierover ook: Lobkowicz, 1969:266).³⁵

5. Slotopmerking

In de wetenschap worden zowel Waarom-vragen als Wat is-vragen gesteld. Het CL-model is een normatieve theorie over de beantwoording van Waar-

om-vragen. Het schrijft onder meer voor, dat aan diepere theorieën de voorkeur wordt gegeven boven minder diepe theorieën. De voorkeur voor diepere theorieën houdt in dat in de wetenschap niet wordt opgehouden met het zoeken naar nieuwe theorieën die kunnen verklaren wanneer bestaande theorieën wel en wanneer ze niet opgaan. Omdat nieuwe en diepere theorieën altijd gepaard kunnen gaan met nieuwe interpretaties, d.w.z. met begripsvorming, kan interpretatie, de beantwoording van Wat is-vragen, in de wetenschap niet beperkt blijven tot identificatie. In de hermeneutische traditie wordt deze beperking juist bepleit.³⁶

Noten

1. Het model wordt ook wel het deductieve of deductief-nomologische verklaringsmodel genoemd.
2. Recentelijk heeft bijv. ook Giddens zich tot spreekbuis van deze opvattingen gemaakt (Giddens, 1976).
3. Niet op alle Waarom-vragen wordt een verklaring als antwoord gegeven. Een nadere precisering wordt gegeven in De Vos, 1980.
4. Dit geldt ook voor twee andere tradities, de analytisch-filosofische (Winch, Taylor, Ricoeur) en de fenomenologische (Schutz). Deze worden behandeld in De Vos, 1980.
5. Rescher vindt dat het ook tot de taak van een theorie over verklaring behoort het mogelijk te maken te onderscheiden tussen verschillende typen van verklaring (Rescher, 1970:5). Daarmee wordt echter vooruitgelopen op de beantwoording van vragen 1 en 2.
6. Ik wijk hier van Propper, Hempel, Oppenheim en Nagel af door de eis te laten vallen dat de wetten in het explanans goed getoetst en gecorrobooreerd, ondersteund, niet gefalsifieerd e.d. moeten zijn. Deze eis is niet nodig, in verband met het antwoord op vraag 2.
7. De preferentie van deterministische boven probabilistische wetten is verwerkt in de preferentie van diepere theorieën boven minder diepe theorieën.
8. Ter voorkoming van een misverstand: onder een linguïstische vraag versta ik hier niet een vraag naar de betekenis van taaluitdrukkingen. Het gaat hier om de vraag naar een *nadere* of *betere* karakterisering van een object of gebeurtenis.
9. In de cognitieve psychologie ontstaat recentelijk meer aandacht voor problemen van categorievorming, echter niet in een van deze drie gebieden, maar bij het jonge kind. Er blijken aanwijzingen te zijn dat kinderen reeds cognitieve onderscheidingen maken, nog voor ze de betreffende categorie kunnen benoemen. Als dit juist is, zijn 'concept-attainment' studies dus niet representatief voor al het leren van categorieën door jonge kinderen. (Zie De Vos, 1980).
10. Evenals dat met de term verklaring het geval is, kan met 'interpretatie' dus zowel een operatie (het interpreteren) als het resultaat van deze operatie zijn bedoeld.
11. Dat ook de analytisch-filosofische en de fenomenologische pleidooien voor interpretatie neerkomen op pleidooien voor identificatie, wordt betoogd in De Vos, 1980.
12. Het oordeel dat interpretatie, als het als autonome doelstelling wordt gepropageerd, niets anders blijkt te zijn dan identificatie, wordt ook, speciaal met betrekking tot het door Dilthey voorgestane 'Verstehen', door Bunge geveld (Bunge, 1962:10ff.). Ter illustratie

- citeer ik een aantal kritische opmerkingen aan het adres van de 'verstehende' traditie: 'That the demand for 'understanding' is unscientific, is clear. Science. . . . does not try to reduce the new and strange to the old and familiar; it does not propose to 'understand' the nonvulgar in common sense terms' (ibid. :11). 'Common sense is for science a starting point and a problem: sense data and ordinary judgement are the raw materials which science processes, transcends and explains-very often *away*' (ibid.). Het doel van het 'Verstehen' is "'to bring home"' the unknown, remote, unfamiliar, and complex, in terms of the known, immediate, familiar, and simple' (ibid.). Zie ook Cunningham, 1972.
13. Op Habermas' (en Apels) leer van de kennisbelangen wordt ingegaan in De Vos, 1980.
 14. Ik neem voor een ogenblik deze term van Dilthey over. De sociale wetenschappen zijn in Dilthey's ogen geesteswetenschappen.
 15. Dit idee heeft reeds een vele eeuwen oude traditie en is ook lange tijd geldig geacht voor het kennen van de *natuur*, op basis van de gedachte dat de mens is geschapen naar het evenbeeld van de Schepper van de natuur. Zie voor een overzicht van deze ideeën: Apel, 1955 : 144-53.
 16. Dilthey had een zeer beperkt beeld van de psychologie van zijn tijd. Daarop werd reeds door zijn tijdgenoot Herman Ebbinghaus gewezen (Ebbinghaus, 1896).
 17. 'Der erfahrene Zusammenhang des Seelenlebens muss die feste erlebte und unmittelbar sichere Grundlage der Psychologie bleiben, wie tief sie auch in die experimentelle Einzel-forschung eindringe' (ibid. : 172). 'So ist hier eine feste Struktur unmittelbar und objektiv gegeben, daher hat die Beschreibung auf diesem Gebiete eine zweifellose, allgemeingültige Grundlage' (ibid. : 173).
 18. Zie hierover bijv. Outhwaite, 1975 : 26-37.
 19. Wenn wir die Vorgänge in uns oder anderen betrachten, so zeigen sie eine beständige Veränderlichkeit, etwa wie Raumgebilde, deren Umrisse sich ständig ändern würden; daher ist es unschätzbar, dauernde Gebilde mit festen Linien vor sich zu haben, zu denen die Beobachtung und Analysis immer wieder zurückkehren kann' (ibid. : 200).
 20. Dilthey is wellicht één van de eerste auteurs die zich de vraag stelde onder welke voorwaarde identificatie plaatsvindt. Zie hierover ook Albert, 1971 : 133ff. en De Vos, 1980.
 21. Makkreel wijst er terecht op dat Dilthey hieronder, i.t.t. Hegel, 'the plurality of objectifications' verstaat 'that can be discovered through the study of history' (Makkreel, 1975 : 308).
 22. In het latere werk lijkt de aangeboren gemeenschappelijkheid overigens weer geheel uit het gezichtsveld te verdwijnen. Zie bijv. : 'Und hier vollendet sich nun der Begriff der Geisteswissenschaften. Ihr Umfang reicht so weit wie das Verstehen, und das Verstehen hat nun seinen einheitlichen Gegenstand in der Objektivation des Lebens' (ibid. : 148). Ik krijg echter de indruk dat hij hier alle 'Lebensäusserungen' als objectiveringen betitelt, ongeacht hun basis van gemeenschappelijkheid.
 23. Zie in het algemeen en speciaal met betrekking tot Hobbes: Watkins, 1973 : i.h.b. : 8-11. Men zou kunnen zeggen dat Dilthey's derde reden om het 'Verstehen' van objectieve producten te benadrukken voortkomt uit het inzicht dat er naast een Wereld 2 een Wereld 3 bestaat (Popper, 1973 : 153-190). Ik meen dat Popper Dilthey ten onrechte als één van de filosofen beschouwt die Wereld 3 verwerpen (ibid. : 158).
 24. 'Geht man davon aus, dass diese (individuen-dV) sich nicht durch qualitative Verschiedenheiten unterscheiden, sondern gleichsam durch eine Betonung der einzelnen Momente, wie man diese auch psychologisch ausdrücken mag, dann liegt in ihr das innere Prinzip der Individuation. Und wenn es nun möglich wäre, dass wir im Akt des Verstehens beides gleichsam in Wirksamkeit setzen könnten, die Veränderung des Seelenlebens und seiner Lage durch die Umstände als dass 'äussere Prinzip der Individuation, und als das innere

- die Variation durch die verschiedene Betonungen der Momente der Struktur: dan wäre das Verstehen der Menschen, der dichterischen und schriftstellerische Werke ein Zugang zum grössten Geheimnis des Lebens. Und das ist in der Tat der Fall'. (ibid.: 213. Zie ook: 211 en: 1924b: 334: 'Nun durch die Grade ihrer Stärke unterscheiden sich die Anlagen der verschiedenen Menschen'.)
25. 'Sie (de beschrijvende psychologie-d.V.) kan die Hypothesen, zu denen die erklärende Psychologie. gelangt, in sich aufnehmen; aber indem sie dieselben an den Tatsachen misst und den Grad ihrer Plausibilität bestimmt. beeinträchtigt die Aufnahme derselben nicht ihre eingenen Allgemeingültigkeit'. (ibid.).
 26. Deze passage is eigenlijk zeer opmerkelijk, als we bedenken dat in de idealistische filosofie datgene wat zeer positief gewaardeerd wordt zelden overlapt met datgene wat door middel van wetten verklaard kan worden.
 27. Meer van dergelijke citaten werden verzameld door Ermarth. Zie 1978: 304ff.
 28. Aan het *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Band 4, Bazel en Stuttgart 1976: 800; ontleen ik dat dit, ook bij Hegel aan te treffen, principe van de identiteit van oorzaak en gevolg opgevat kan worden als de idealistische interpretatie van de fysica, vooral de mechanica (in tegenstelling tot de empiricistische, op Hume voortbouwende, interpretatie die door Popper wordt voortgezet en verbonden is met het CL-model van verklaring).
 29. In dit verband is Alberts constatering dat Dilthey tegenover het binnendringen van de natuurwetenschappen een relatief open houding schijnt te hebben aangenomen (Albert, 1971: 129 noot 51), nogal optimistisch. (Maar toegegeven moet worden dat hij niet tot de meest krampachtige verdedigers van een autonome geesteswetenschap behoort.)
 30. Het idee zou zelfs aan Weber *ontleend* kunnen zijn. Ermarth acht dat niet uitgesloten (Ermarth, 1978: 310). In De Vos, 1980 wordt ook ingegaan op Webers combinatie van 'Verstehen' en verklaren.
 31. Het is opmerkelijk dat Habermas het thema van de uitbreiding of verdieping van kennis uit de weg gaat. Als hij het er al over heeft of lijkt te hebben, dan in pejoratieve zin: als de 'naïeve voorstelling' dat 'kennis de realiteit beschrijft' (ibid.: 90. Zie over het verwijt van naïviteit: Lobkowicz: 1969: 258f.), of als 'het ideaal van de pure beschrijving' en als 'contemplatie' (ibid.: 224). Dit zijn geen serieuze kwalificaties.
 32. 'Since no intellectual activity can proceed beyond these elementary acts of understanding, hermeneutics takes itself to be fundamental. According to this view scientific knowledge as a methodocally regulated and controlled special form of cognition can be derived from elementary acts of understanding' (Bubner, 1976: 69).
 33. De hermeneutiek als fundament voor alle kennis wordt aangeduid als 'transcendentale hermeneutiek'.
 34. Vandaar Habermas' kritiek op een enkele opmerking van Dilthey dat de geesteswetenschappen zich eigenlijk iets zouden moeten aantrekken van de wetenschappelijke eis van 'Allgemeingültigkeit' (Habermas, 1968: 223-33).
 35. Als we Habermas op zijn woord mogen geloven, dan is de omgangstaal in staat het onmogelijke te realiseren: 'nur die eigentümliche Reflexivität der Umgangssprache ermöglicht es, in unvermeidlich allgemeinen Ausdrücken Individuelles mitzuteilen' (Habermas, 1968: 321).
 36. De hermeneutische traditie staat hierin niet alleen. Ook een taalfilosofisch georiënteerde auteur als Peter Winch pleit voor beperking tot identificatie. Zie De Vos, 1980.

Literatuur

Albert, Hans, (1971), 'Hermeneutik und Realwissenschaft'. In: *Plädoyer für kritischen Ratio-*

- nalismus, München: 106-49.
- Apel, Karl Otto, (1955), 'Das Verstehen', *Archiv für Begriffsgeschichte*, 1:142-99.'
- Bruner, J. S.; J. J. Goodnow en G. A. Austin, (1956), *A Study of Thinking*, New York.
- Bubner, Rüdiger, (1976) 'Is transcendental hermeneutics possible?' In: J. Manninen en R. Tuomela (eds.), *Essays on Explanation and Understanding*, Dordrecht: 59-77.
- Bunge, Mario, (1962), *Intuition and Science*, 1962.
- Cunningham, Frank, (1972) (1967), 'Bemerkungen über das Verstehen in den Sozialwissenschaften'. In: H. Albert (Hrsg.), *Theorie und Realität*, Tübingen: 227-33.
- Dilthey, Wilhelm, (1923) (1883), 'Einleitung in die Geisteswissenschaften', *Gesammelte Schriften I*, Leipzig en Berlijn.
- Dilthey, Wilhelm, (1924a) (1894), 'Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie', *Gesammelte Schriften V*, Leipzig en Berlijn: 139-237.
- Dilthey, Wilhelm, (1924b) (1900), 'Die Entstehung der Hermeneutik', *Gesammelte Schriften V*, Leipzig en Berlijn: 317-31.
- Dilthey, Wilhelm, (1924c) (1895/96), 'Beiträge zum Studium der Individualität', *Gesammelte Schriften V*, Leipzig en Berlijn: 241-316.
- Dilthey, Wilhelm, (1924d) (1867), 'Die dichterische und philosophische Bewegung in Deutschland 1770-1800', *Gesammelte Schriften V*, Leipzig en Berlijn: 12-27.
- Dilthey, Wilhelm, (1927a), 'Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften', *Gesammelte Schriften VII*, Leipzig en Berlijn: 77-188.
- Dilthey, Wilhelm, (1927b), 'Plan der Fortsetzung zum Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften', *Gesammelte Schriften VII*, Leipzig en Berlijn: 189-291.
- Ebbinghaus, Hermann, (1896), 'Über erklärende und beschreibende Psychologie', *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane* 9: 161-205.
- Ermarth, Michael, (1978), *Wilhelm Dilthey. The Critique of Historical Reason*, Chicago en Londen.
- Giddens, Anthony, (1976), *New Rules of Sociological Method*, Londen.
- Habermas, Jürgen, (1968), *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt a/M.
- Habermas, Jürgen, (1973), 'A Postscript to Human Knowledge and Interests', *Philosophy of the Social Sciences*, 3: 157-89.
- Hempel, Carl G., (1965), *Aspects of Scientific Explanation*, New York en Londen.
- Lobkowitz, Nikolaus, (1969), 'Interesse und Objektivität', *Philosophische Rundschau* 16: 249-73.
- Makkreel, Rudolf A, (1975), *Dilthey. Philosopher of the Human Studies*, Princeton.
- Nagel, Ernest, (1968) (1961), *The Structure of Science*, Londen.
- Outhwaite, William, (1975), *Understanding Social Life*, Londen.
- Popper, Karl R., (1967) (1945), *The Open Society and its Enemies, Vol. II*, New York.
- Popper, Karl R., (1968a) (1959; oorspronkelijk in het Duits: 1934), *The Logic of Scientific Discovery*, Londen.
- Popper, Karl R., (1968b) (1963), *Conjectures and Refutations*, New York en Evanston.
- Popper, Karl R., (1969) (1957), oorspronkelijk: 1944 en 1945), *The Poverty of Historicism*, Londen.
- Popper, Karl R., (1973), *Objective Knowledge, An Evolutionary Approach*, Oxford.
- Popper, Karl R., (1976), *Unended Quest. An Intellectual Autobiography*, Londen.
- Rescher, Nicolas, (1970), *Scientific Explanation*, New York en Londen.
- Vos, Henk de, (1980), *Verklaring en Interpretatie in de Sociologie* (verschijnt in de loop van 1980)
- Watkins, J. W. H., (1973) (1965), *Hobbes's System of Ideas*, Londen.